

Kraków, 19 czerwca 2023 r.

Ks. dr hab. Wojciech Węgrzyniak
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Ul. Św. Anny 11/11
31-008 Kraków

Recenzja rozprawy doktorskiej p. Andrzeja Łukasza Jędrzejczaka,

Motyw świetlistości JHWH w Księdze Psalmów.

Analiza egzegetyczno-historyczna terminów אור i נר.

Podstawą niniejszej recenzji jest art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” (Dz. U. z 2018 r. poz. 1668 ze zm.), umowa o dzieło między Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu a ks. Wojciechem Węgrzyniakiem na recenzję rozprawy doktorskiej P. Andrzeja Łukasza Jędrzejczaka, zatytułowanej *Motyw świetlistości JHWH w Księdze Psalmów. Analiza egzegetyczno-historyczna terminów אור i נר*, oraz analiza otrzymanego materiału (294 stron rozprawy doktorskiej).

1. Tytuł rozprawy doktorskiej stanowiącej podstawę ubiegania się w aktualnym postępowaniu o nadanie stopnia doktora jest zasadniczo zgodny z treścią rozprawy. Trochę wątpliwości budzi zawężenie pola badań, o którym dowiadujemy się w trakcie lektury. Na s. 7 autor pisze:

Podejmowany w dysertacji motyw świetlistości JHWH zostanie przedstawiony drogą egzegezy poszczególnych psalmów, w których pojawiają się dwa fundamentalne terminy אור i נר. Ten obszar badawczy nie znajdował się jak dotąd w kręgu szczególnego zainteresowania naukowców. Pytanie o to, czy ów motyw mógł posłużyć autorom biblijnym w wyrażeniu ich przychylności wobec władzy dynastii Dawidowej, **naukowo uatrakcyjnia proponowaną tezę.**

Wydaje się zatem, że praca zajmie się motywem świetlistości JHWH w Księdze Psalmów. Na s. 14 czytamy jednak w przyp. 19:

Systematycznej analizie nie zostały poddane też wszystkie psalmy, w których zostaje użyty termin אור. Są to Ps 38,11; 49,20; 136,7; 148,3 (termin w formie rzeczownikowej) i Ps 77,19 (termin w formie czasownikowej). Wyłączenie tych psalmów z wnikliwej analizy podyktowane jest kilkoma istotnymi sprawami. Wzmiankowane dzieła nie są zaliczone do korpusu psalmów królewskich, a zainteresowanie ich autora/autorów poetycką narracją o instytucji monarchii jest znikome.

Autor omawia motyw świetlistości zasadniczo pod kątem narracji o instytucji monarchii, stąd pytanie czy nie bardziej adekwatny byłby tytuł: *Związek motywu świetlistości JHWH z monarchią w Izraelu w Księdze Psalmów*.

2. Układ rozprawy doktorskiej jest czytelny i wyczerpujący. We wstępie autor przedstawia cele i metody rozprawy, kończąc podziękowaniami. Rozdział I omawia *status quaestionis* pod kątem leksykalnego znaczenia badanych terminów, datowania psalmów królewskich, dyskusje o stanie badań nad motywem świetlistości JHWH w Księdze Psalmów oraz tendencje monarchiczne i przyczynki do dalszych badań. Lektura wstępu i pierwszego rozdziału nie pozostawia wątpliwości, co będzie treścią dysertacji i że wybrany temat wart jest opracowania.

Rozdział II zawiera analizę terminu נֹר w przedstawienia JHWH. Autor prowadzi nas przez Ps 18, 132, 119 i 19. Struktura analizy każdego fragmentu jest czytelna. Trochę może zabrakło wprowadzenia do całego rozdziału tak, by czytelnik zrozumiał od początku, dlaczego fragmenty zawierające termin נֹר , analizowane są w tej w nie w innej kolejności.

Podobną uwagę można mieć do rozdziału III, w którym doktorant analizuje termin אֹר . Rozdział ten składa się z czterech części: JHWH jako światło (III.1), jaśniejące oblicze JHWH (III.2), JHWH rozjaśniający (III.3) o raz światło jako atrybut Boga (III.4).

Rozdział IV zajmuje się możliwościami wpływów perskich na koncepcje teologiczne w Księdze Psalmów. Zarówno postawienie pytania o inspiracje autorów biblijnych religią perską, jak i omówienie sytuacji Judy w VI-IV w., poszczególnych ośrodków administracyjnych, warunków kontaktów międzynarodowych i tendencji monarchicznych autorów biblijnych w epoce perskiej w pełni uzasadnia drugi człon podtytułu pracy, mówiący o analizie historycznej.

W rozdziale V autor podaje konkluzje związane z tematem świetlistości JHWH inspirowane religią perską. Dysertacja zawiera również apendyks „Polityka w epoce nowobabilońskiej: Tendencje monarchiczne i sytuacja diaspory babilońskiej”, skróty oraz bibliografię.

Poza drobnymi uwagami wymienionymi powyżej, całość układu pracy jest klarowna, logiczna i wyczerpująca.

3. Jeśli chodzi o język użyty w dysertacji, autor posługuje się stylem naukowym, zrozumiałym i odpowiadającym standardom prac naukowych zarówno z dziedziny biblistyki jak i historii starożytnej.

4. Cel i metoda opracowania tematu zostały dokonane w sposób właściwy. Praca uzupełnia lukę w badaniach nad Księgą Psalmów i motywem świetlistości, jest ważnym głosem

w debacie nad wpływami perskimi na kształtowanie się psalmów oraz podkreśla konieczność prowadzenia badań biblijnych z uwzględnieniem szerokiego kontekstu historycznego.

5. Opracowania naukowe i literatura przedmiotu wykorzystane w pracy są imponujące. Autor cytuje 519 pozycji bibliograficznych, z tego 475 w jęz. angielskim, 18 w jęz. niemieckim, 11 w jęz. francuskim, 10 w jęz. polskim, 4 w jęz. włoskim i 1 w jęz. hiszpańskim. Przypisy wykonano w sposób fachowy. Nie ograniczają się tylko do podania źródeł, ale są również miejscem dyskusji naukowej i poszerzenia omawianego tematu. Brakuje tylko odniesienia się do dwóch podstawowych artykułów na temat omawianych terminów: S. Aalen, 778, TDOT, I, s. 147-167 i D. Kellerman, 77, TDOT, X, s. 14-24. Ponadto takie zdanie jak „Nagromadzenie hebrajskich terminów, zawierających litery ז i ש, podkreśla agresywną wymowę całego tekstu” (s. 153) domaga się uzasadnienia lub powołania na jakiś autorytet z danej dyscypliny.

6. Wyniki przeprowadzonych analiz są wyczerpujące i satysfakcjonujące. Natomiast wyprowadzone wnioski chociaż dają się obronić, pozostaną zapewne polem do dyskusji. Po lekturze takich akapitów jak poniższe będą rodzić się pytania typu: „Czy aby na pewno?”, „Czy nie jest to wniosek wyprowadzony na wyrost?”, „Czy podobieństwo motywu jest dowodem na zależność literacką, ideologiczną lub teologiczną?”. Chodzi o następujące wnioski (podkreślenia moje):

s. 166

Wierzenia te miały wpływ nie tylko na literaturę biblijną z okresu perskiego, ale także na późniejsze dzieła żydowskie, takie jak „Testament Dwunastu Patriarchów”, wiele tekstów z Qumran, a nawet na żydowsko-chrześcijańskie dzieło „Didache”. Widoczny jest również wpływ na autorów klasycznych (np. Peri Philosophias Arystotelesa). Także i perska ideologia królewska, z którą związany jest przede wszystkim Ahuramazda, wywarła wpływ na autorów biblijnych i sposób, w jaki postrzegali oni instytucję władcy.

s. 173

Do tej wizji odnosi się również psalmista.

s. 182

Mając w pamięci próby datowania powstania bądź redakcji tekstów biblijnych, w tym przypadku Księgi Psalmów, można zasugerować, że autorzy biblijni inspirowali się religią perską. Powody ku temu widoczne są powyżej, a kontekst geopolityczny, w jakim przyszło działać autorom biblijnym, powoduje, że staje się to bardzo prawdopodobne.

s. 226

Doskonałym kandydatem do przenoszenia treści propagujących polityczny obraz skonstruowany przez autorów biblijnych są psalmy, teksty liturgiczne, w których przeplatać mogą się elementy religijne z politycznymi.

s. 228

Cały psalm mógł być co prawda wygłaszany przez króla, jednak nie ma przekonujących dowodów, by uwiarygodnić tę tezę. Może być przecież i tak, że psalmista, czyniąc z króla podmiot wypowiedzający ów psalm, chciał uzyskać niezrównany argument dla wprowadzania prawa Bożego. Potrzebna jednak byłaby wówczas stabilna pozycja władcy, co raczej podważa przekonanie o epoce nowobabilońskiej i epoce perskiej jako

czasie odpowiednim do powstania tego dzieła. Autor Ps mógł natomiast budować wzajemny autorytet prawa i króla, co z kolei wskazuje na panowanie Achemenidów jako okres, w którym dzieło to mogło powstać lub zostać literacko i teologicznie przepracowane.

s. 230

Ważnym argumentem za tym, że element świetlistości JHWH był wykorzystywany przez rojalistów w epoce perskiej, jest świadectwo Lb 6,24-26, Tekst pochodzi z warstwy kapłańskiej, która formowała się w czasach panowania dynastii Achemenidów s. 223-224

I choć sam motyw światła/świetlistości jest obecny w wielu kulturach starożytnego Bliskiego Wschodu, to jednak istnieją konkretne przesłanki pozwalające mniemać, że zwłaszcza w psalmach został on zapożyczony właśnie od Persów. Jedną z tych przesłanek jest pojawianie się w tekstach natchnionych obok światła/świetlistości także innych, charakterystycznych dla Persów motywów religijnych. Przykładowo w Ps 4,7 wspomniany już wcześniej dualizm występuje w połączeniu z motywem świetlistości i „dobra”, co jasno odbija perską ideologię panowania monarchy.

Są miejsca w dysertacji, gdzie autor też mógłby postawić bardziej radykalne wnioski, jednak potrafi ująć trudną problematykę zależności w sposób bardziej stonowany, np.

s. 179

Niechęć do przedstawiania JHWH w rzeźbie lub w obrazach może wynikać z niechęci, jaką stawiali obcym kultom biblijni pisarze. Wpływ na to może mieć też kontakt z religią perską, choć adaptacja tych elementów wierzeń mogła nastąpić w późnym okresie perskim i ugruntować dotychczasowe przekonania autorów biblijnych, które znalazły swój wyraz w tekstach natchnionych.

s. 204

Imię to (נר) wzmiankowane jest w listach genealogicznych w 1 Sm 14,51 (syn Abiela, brat Kisza, ojciec Abnera) i w 1 Krn 9,39 (ojciec Kisza, dziadek Saula). Imię to ma ten sam rdzeń, co jeden z dwóch terminów obecnie badanych, co jednak nie uprawnia jeszcze do stwierdzenia, by Ner miał jakiś wpływ na tendencje sprzyjające przywróceniu władzy dynastii Dawidowej – zwłaszcza, że przynależał do rodziny Saula (1 Sm 14,49-52). Dane, jakimi obecnie dysponuję, pozwalają mi jedynie na stwierdzenie o przypadkowym podobieństwie terminologicznym.

7. Jak w każdej pracy znalazły się drobne błędy i nieścisłości, na które warto zwrócić uwagę przed publikacją pracy:

a) Błędy w wyrazach hebrajskich

s. 40

נר zamiast ניר

s. 48

Brak samogłoski w wyrazie בית [2 razy]

s. 176

Niepotrzebny dagesz w lamed w słowie נהל

b) Niewłaściwa czcionka hebrajska

s. 3

נָר (pkt II.1.b. i pkt II.2)

s. 4

אוֹר (pkt III i pkt III.1.a)

s. 239

גִּוּלָה

s. 240

- oba wyrażenia hebrajskie znajdujące się na tej stronie

c) Zbędne słowo

s. 6.

nad monarchią starożytnego Izraela i w Judy

s. 57

ma szczególną więź z prawem, przez uważany jest przez część badaczy

d) Niedokończone zdanie

Już wcześniej zwrócono uwagę, że pojawiające się często w tekstach powygnaniowych zwrot „królewski majestat”, „chwała królewska” (1 Krn 29,25; Dn 11,21), który wyraża przychylność wobec władzy królewskiej w Judzie/Jehud.

e) Błąd stylistyczny

s. 147, p. 354

Według G. Braulika wspomina, że psalmy dawidowe

f) Literówka

s. 7, p. 3

Interesującym opracowaniem

s. 13

służyły umocnieniu systemu fiskalnego

s. 16, p. 36

poświęcono

s. 69, p. 265

posiada element solarne

s. 91

Symacha

s. 286

We zamiast 'We

s. 289

David's zamiast 'David's

g) Tytuły, które powinny być kursywą

s. 29, p. 92

Die judäische Königsideologie

s. 243, p. 1010

The Reign of Nabonidus

s. 253

Commentary on the Second Book of Psalms: Chapter 42-72

s. 259

„The Lord Is My Light and My Salvation” (Ps 27:1): Psalm 27 in the Literary Context of Psalms 25-34

s. 262

Achaemenid Imperial Policies and Provincial Governments

s. 266

Psalm 139: A Study in Ambiguity

s. 288

The Return of the King. Messianic Expectation In Book V of the Psalter

s. 292

The Forms and Functions of Disjunctive Parallelism in the Psalter, with Special Reference to Psalm 132

h) Litery, które powinny być kursywą

s. 263

Dever W.G., Beyond the Texts

s. 266

Finkelstein, I., The great

i) Mała litera zamiast dużej lub duża zamiast małej

s. 16, p. 95

por. N. Whybray

s. 56, p. 223

be considered sapiential In these sense

j) Niekonsekwencja w stawianiu spacji po „s.” lub „w.”, np.

s. 29, p. 92

Szczegółowy podział struktury przedstawia także R.S. Salo, *Die judäische Königsideologie*, s.19-21. R. Meynet dzieli Ps 18 na trzy główne części: wstęp (w.1-2a); kompozycja centralna (w. 2b-30); część finalna (w. 31-51), tenże, *Le Psaume 18. L’action de grâce de David pour son Libérateur*, SS 22 (2008), s. 19. J.H. Waltner wyznacza kolejne części Ps 18 w następujący sposób: Wstęp do hymnu modlitewnego, w.1-3; relacja o zagrożeniu i zbawieniu, w.4-19 (metafory o uwolnieniu, w.4-6; teofania, w.7-15; relacja o wybawieniu, w.16-19); wyzwanie chwały, w.20-30 (nagroda dla prawego, w.20-24; umiłowanie Bożego przymierza, w.25-30); dziękczynienie Bogu jako źródłu królewskiego zwycięstwa, w.31-45; doksologia, w.46-50, tenże, *Believers Church Bible Commentary: Psalms*, s. 102. Większe jednostki wydziela także S. Gillingham: modlitwa początkowa i końcowa, w. 1-3.46-50; JHWH a naturalne fenomeny, w. 4-19; JHWH jako obrońca, w. 20-30; hymn militarny, w. 31-45; por. tenże, *Psalms Through the Century*, s. 116.

s. 31 [„Panie Boże, co mi dasz?” (w.2a)] a s. 32 [motyw świetlistości Boga (w. 13)]

s. 60 a przypis 246, itd...

k) Niekonsekwencje w formatowaniu

s. 76

„W Bogu moje zbawienie i moja chwała, twierdza warowna i schronienie w Bogu”
- zazwyczaj tłumaczenie analizowanego tekstu jest kursywą, tutaj w cudzysłowie

l) Niekonsekwencje w używaniu myślników, np.

s. 249-252

ł) Niekonsekwencje w sposobie pisania podpunktów, np.

s. 89

a) Zamieszkanie Boga na Syjonie (w.2-3)

b) Bóg jako wielki i wspaniały wojownik (w.4-7)

....

s. 96

a. lamentacja (w.2-3);

b. hymn z elementami mądrościowymi (w.4-5);

s. 112

w.2-4—JHWH, pasterz Izraela;

w.5-8—lamentacja Izraela;

w.9-12—historia zbawienia;

w.13-20—dalszy lament Izraela

Zob. także s. 156, gdzie struktura jest w jęz. hebr. i z krótkimi spacjami.

m) Spacja niepotrzebna lub brak spacji

s. 86, p. 319

o si sviluppa , gioiosamente

s. 87, p. 321

come quelli , dopo un'incursione

s. 223, p. 966

Prof.Stefan Zawadzki

s. 249, kilka razy w sekcji „teksty pozabiblijne”

n) Brak kropki na końcu zdania

s. 17, p. 40

red. N. Brisch, s. 103-132

o) Nieprecyzyjność

s. 249

Skróty ksiąg biblijnych podaję za Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, wyd. V, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum 2000
- cytuję jednak Księgę Zachariasza zawsze „Zach” a nie „Za”

p) Zbędna informacja, skoro słowo w jęz. hebrajskim również ma znaczenie militarne

s. 51

Wartym odnotowania jest, że ekwiwalent hebrajskiego wyrazu w języku arabskim ma znaczenie militarne i tłumaczy się je jako „przygotować do bitwy”.

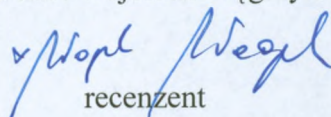
p) Zdanie, które może wprowadzać w błąd

s. 57

Liczący sto siedemdziesiąt sześć wersetów psalm jest podzielony na osiem części, które odseparowane zostały od siebie przy pomocy kolejnych liter hebrajskiego alfabetu - raczej podzielony na 22 części, z których każda składa się z 8 wersetów

Powższe drobne uwagi i zapytania nie umniejszają w niczym bardzo dobrej pracy doktorskiej P. Andrzeja Łukasza Jędrzejczaka. Dysertacji *Motyw świetlistości JHWH w Księdze Psalmów. Analiza egzegetyczno-historyczna terminów ךָ i ךָׁ* wystawiam ocenę bardzo dobry. Wyrażam jednocześnie nadzieję, że praca zostanie opublikowana w całości, oraz że autor nie zaprzestania dalszych badań nad związkiem psalmów z czasami i ideami epoki perskiej.

Ks. dr hab. Wojciech Węgrzyniak

recenzent